

CRKVA I SAMOSTAN SV. NIKOLE U ZADRU

P a v u š a V e ž i ć

UDK 726.5.033.4 + 726.54.034.7](497.13 Zadar)

Izvorni znanstveni rad

Pavuša Vežić

Zadar, Zavod za zaštitu spomenika kulture

Samostan sv. Nikole u Zadru desakraliziran je prije dva stoljeća. Od tada su zvonik i crkva izloženi stalnom propadanju i prostornom narušavanju. Zvoniku je srušen jedan kat i završna piramida, a u crkvi su podignuti katovi i konstrukcije kasame. Ona je prije par desetljeća napuštena, a nedavno posve uništena požarom. Sa sanacijskim zahvatom u prostoru bazilike uspostavljena je njezina izvorna struktura. Autor nas izvještava o stilskim osobinama njezine barokne arhitekture, kao i one romaničke na zvoniku, te o dijelovima srednjovjekovne crkve ispod današnje.

Bivši samostan sv. Nikole nalazi se na krajnjem zapadnom predjelu grada povijesne jezgre Zadra. S jedne je strane omeđen sklopom franjevačkog samostana, a s druge gradskim zidinama. Cjelinu tvori bazilika sa zvonikom i stambenim krilima. Kompleks je, slijedeći sam rub jezgre, longitudinalno razvijen u smjeru sjever-jug. Tu za Zadar neobičnu orijentaciju ima i crkva na čije se začelje prislanjaju stambena krila. Opatija je bila u funkciji do kraja 18. stoljeća, kada je 1798. godine desakralizirana i pretvorena u vojnu bolnicu, kasnije kasarnu.¹

¹ C. Bianchi, *Zara cristiana*, sv. 1, Zara 1877., str. 403-406; L. Benevenia, *Scampoli di storia patria*, Zara 1890., str. 5-30; G. Sabalich, *Guida archeologica di Zara*, Zara 1897., str. 96-99; V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, Venezia 1913., str. 387; I. Petricioli, *Lik Zadra u srednjem vijeku*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 11-12, Zadar 1966., str. 150; Isti, *Ikonografija Zadra do pada Mletačke republike*, navedeni Radovi str. 508, 512 i 519; N. Klaić - I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, *Prošlost Zadra*, sv. 2, Zadar 1976., str. 260; T. Raukar - I. Petricioli - F. Švelec - Š. Peričić, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, *Prošlost Zadra*, sv. 3, Zadar 1987., str. 548; P. Vežić, *Nove spoznaje starih građevina u Zadru*, *Čovjek i prostor*, br. 5, Zagreb, svibanj 1989., str. 11; I. Petricioli - M. Domjan - P. Vežić, *Sjaj zadarskih riznica, Sakralna umjetnost na području Zadarske nadbiskupije od 4. do 18. st. (Katalog izložbe)*, Zagreb 1990., str. 27 i 343.

Prema povijesnim izvorima C. F. Bianchi navodi podatke o starijem i novijem samostanu i crkvi sv. Nikole.² Prva se nalazila na samoj obali, na mjestu gdje je kasnije podignut bastion sv. Nikole u sklopu renesansnih gradskih utvrda. Na planu Zadra s kraja 13. stoljeća I. Petricioli pretpostavlja na mjestu prvotne opatije baziliku orijentiranu poput ostalih crkava u Gradu, u smjeru istok-zapad.³ Međutim, na planu s kraja 15. stoljeća bilježi crkvu u smjeru sjever-jug,⁴ što odgovara bazilici novijeg samostana.

Istraživanja koja su do sada provedena tek u malom dijelu sadašnje crkve,⁵ sagrađene u 18. stoljeću, zaista su pokazala pod njom ostatke starije bazilike za koju se može pretpostavljati da je "iz temelja izgrađena kao nova crkva i novi samostan... u 14. stoljeću", kako to navodi Bianchi. Prema njegovim podacima ta je građevina bila duga 33 m, a široka 13 m, te podijeljena u tri lađe s kolonadama okruglih stupova.⁶ Taj sklop je izgrađen očito u blizini onog prethodnog od koga je naslijeđen zvonik.

Dakle, istraživanja do sada nisu pokazala ostatke ranosrednjovjekovne crkve, ali su otkrila njezinog predromaničkog kamenog namještaja i kapitele koji potvrđuju pretpostavljenu baziliku ranog srednjeg vijeka na tom prostoru. Ti su ulomci zacijelo korišteni kao građa i u 14. stoljeću, a potom još jednom kada su u 18. stoljeću dospjeli u zide sadašnje crkve. Posebno su zanimljivi kapiteli. Riječ je o grupi od ukupno osam dosad otkrivenih glavica s košarom ukrašenom karakterističnim listovima bodljikava akantusa, acantus spinosa. Po tome stoje u bogatoj skupini sličnih kapitela u Zadru: u bazilici sv. Marije Velike⁷ i onoj Sv. Marije Male;⁸ zatim na kvarnerskim otocima: u bazilikama Raba i Krka;⁹ te konačno u gornjojadranskom krugu, u kome slične kapitele imaju bazilike u lagunama Venecije i Akvileje 11. stoljeća.¹⁰

Zvonik je romanička građevina masivnih kamenih zidova, podignuta u tehnici fino klesanih i uslojeno zidanih blokova. U prizemlju su korišteni i bunjasti kvaderi preuzeti

² C. F. Bianchi, n. dj., str. 401-403.

³ N. Klaić - I. Petricioli, n. dj., str. 260 i 285.

⁴ T. Raukar - I. Petricioli..., n. dj., str. 135.

⁵ Istraživanja su provedena u sklopu građevinskog i sanitarno-higijenskog zahvata na sanaciji crkve i dijela samostana koji su deseljnim zapuštanjem dospjeli u krajnje zabrinjavajuće stanje. Radovi su izvršeni 1988. godine sredstvima poduzeća Jugotanker u Zadru. Organizaciju i nadzor vodio je Zavod za zaštitu spomenika kulture u suradnji s Arheološkim muzejom. Istraživanja su bila ograničena na dvije veće sonde. Jedna uz pročelje s unutrašnje strane crkve u cijeloj njezinoj širini, a druga u prednjem dijelu svetišta. Ostale podatke o građevini pružila je analiza struktura samih zidova crkve i spolija ugrađenih u njene konstrukcije.

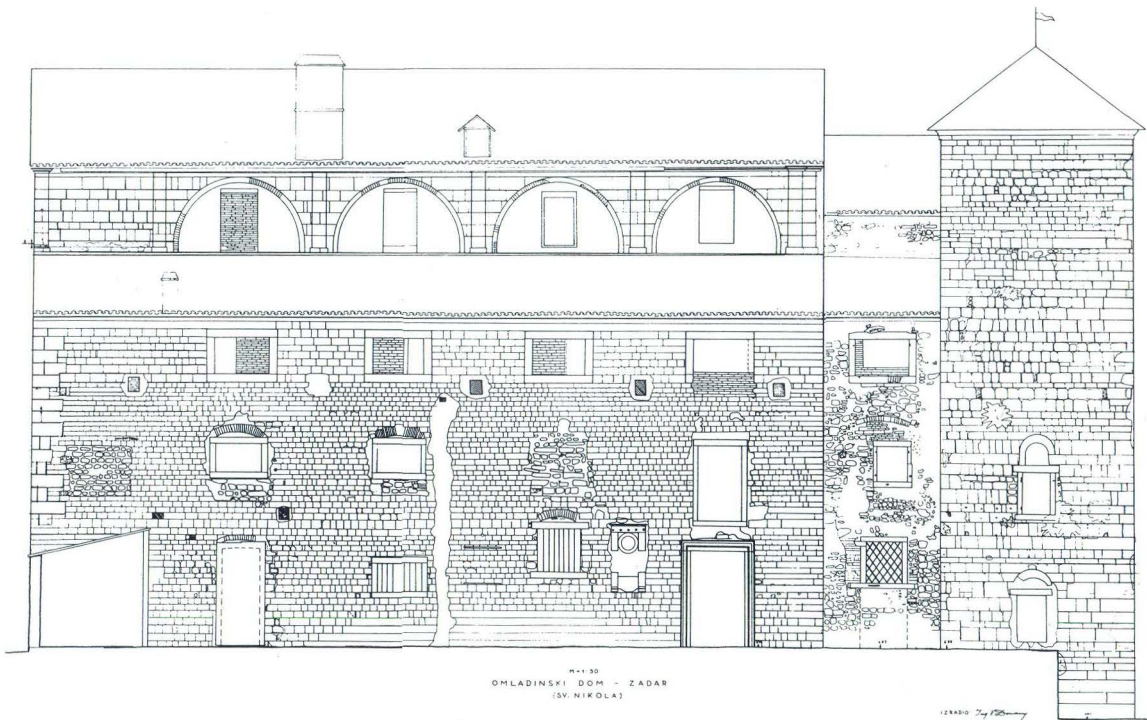
⁶ C. F. Bianchi, n. dj., str. 403-406.

⁷ P. Vežić, Crkva Sv. Marije Velike u Zadru, Diadora, sv. 8, Zadar 1975., str. 134-135.

⁸ V. Štrkalj, Il restauro della chiesa di S. Maria a Zara: Un contributo allo studio dei capitelli corinzi dell' XI secolo nell'Altoadriatico, Antichità Altoadriatiche, vol XXVI, Udine 1985., str. 475-49.

⁹ N. Jakšić, Tipologija kapitela 11. st. u Dalmaciji, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 13, Split 1983., str. 204-214.

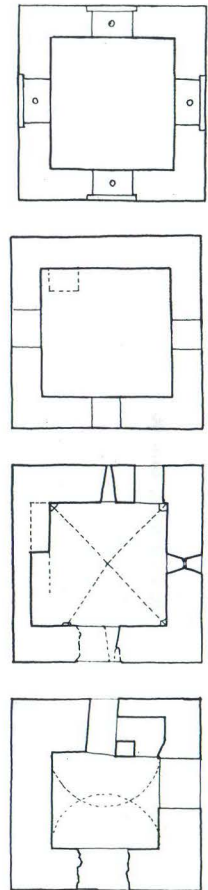
¹⁰ H. Buchwald, Capitelli corinzi a palmette dell' XI secolo nella zona di Aquileia, Aquileia Nostra, 1964., coll. 178-222.

M 1:100
OMLADINSKI DOM - ZADAR
(SV. NIKOLA)

227 139 A6

Fotogrametrijski snimak bočnog lica crkve i zvonika Sv. Nikole u Zadru (stanje 1966. godine)
te tlocrti prizemlja, prvog, drugog i trećeg kata zvonika (rezultati istraživanja iz 1988. godine)

zasigurno s rimskog gradskog zida. Zvonik nije sačuvan u izvornom obliku niti izvornoj visini. Sastoji se od prizemlja i tri kata, dok je prvotno imao još četvrti kat i završnu piramidu. To se vidi na crtežima Zadra iz 17. i 18. stoljeća gdje je zvonik nacrtan u svom originalnom obliku i visini.¹¹

Njegovu bazu čini kvadrat veličine stranice od oko 5,5 m. Debljina zidova u prizemlju je oko 120 cm. Na katovima su oni nešto uži. U toranj vode vrata na zapadnoj strani prizemlja. Tu se čuvaju bočne stranice izvornog ulaza. Na istočnom zidu, sučelice ulazu, sačuvan je gornji dio monofore na prizemnoj prostoriji zvonika. Prostoriju natkriva bačvasti kameni svod. Prema katu vodi stubište izgrađeno u debljini zapadnog zida, zbog toga šireg od ostalih.

Kat je prema istoku otvoren monoforom sličnoj onoj u prizemlju, dok je prema jugu i sjeveru otvoren tek poput strijelnice uskim prorezom u zidu. Nad prostorijom je križni kameni svod oslonjen na ugaone imposte. U svodu je pačetvorinasti otvor kojim se uz pomoć drvenih stepenica, prislonjenih uz otvor, išlo na drugi kat. Tu je prostorija na tri strane rastvorena prozorima o kojima svjedoče zazidani otvori na unutrašnjem licu istočnog i sjevernog zida. Prozor se zacijelo nalazio i na južnom zidu.

Za razliku od donjih, treći je kat na sve četiri strane rastvoren biforama koje su do danas sačuvane, ali također zazidane. Posred svake je stupić s impostom na koga se oslanjaju lukovi bifore. S vanjske je strane svaki prozor uokviren plitkom nišom s polukružnim rasteretnim lukom. Iznad njega je kameni profilirani korniž koji na licu zvonika sada tvori krovni vijenac, ali je u izvornom obliku tornja dijelio treći od četvrtog kata. Postoji mogućnost da je takav vijenac dijelio i drugi od trećeg kata i da je naknadno otučen, što bi trebalo provjeriti daljnjim istraživanjima.

Četvrti je kat, sudeći po nekim od spomenutih crteža, bio rastvoren triforama.¹² Nad njima se nalazio završni vijenac i četverostrana piramida. Međukatne konstrukcije između drugog i trećeg kata, te trećeg i četvrtog bile su drvene, a konstrukcija piramide zacijelo kamena.

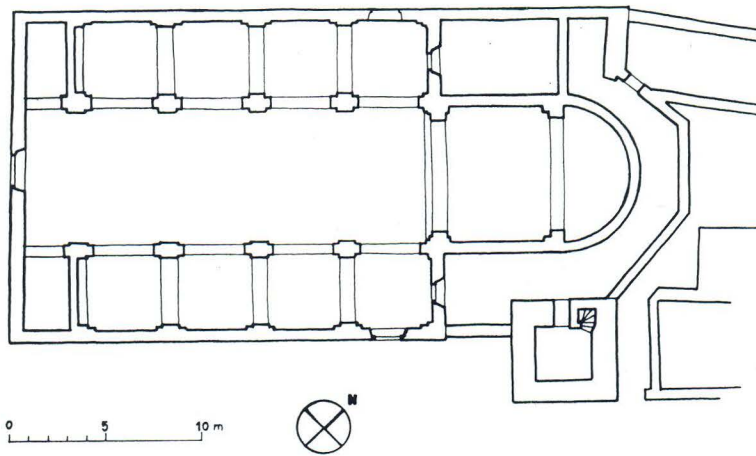
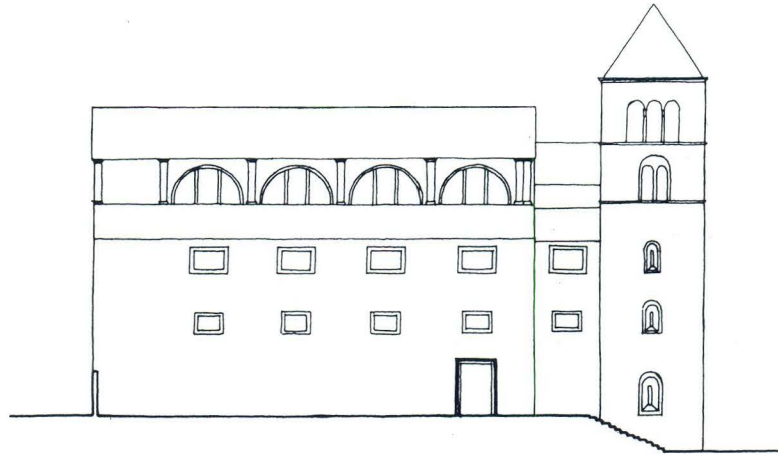
Prema stilskim osobinama, taj je toranj različit i ukrasom skroman u odnosu na skupinu dalmatinskih romaničkih zvonika,¹³ koji su vertikalama lezana i horizontalama korniža te arkadicama i konzolama bogatije raščlanjeni. On je licem ravan i tek u gornjim katovima markiran profiliranim vijencima. Otvori na njemu su relativno uske monofore na donjim katovima i plastikom skromne bifore i trifore na gornjim. Ipak, sve te pojedinosti svojim elementarnim oblicima nedvojbeno svjedoče o romaničkoj arhitekturi koju podjednako prepoznajemo u klesarskom dlijetu, zidarskoj strukturi i graditeljskoj formi tornja u cjelini. Po osobinama stila je možda ovom zvoniku najbliži, u zadarskom kraju, onaj u Ninu, do župne crkve, odnosno negdašnje ninske katedrale.¹⁴ Nastao je vjerojatno tokom 12. stoljeća.

¹¹ N. Klaić - I. Petricioli, n. dj., str. 260.

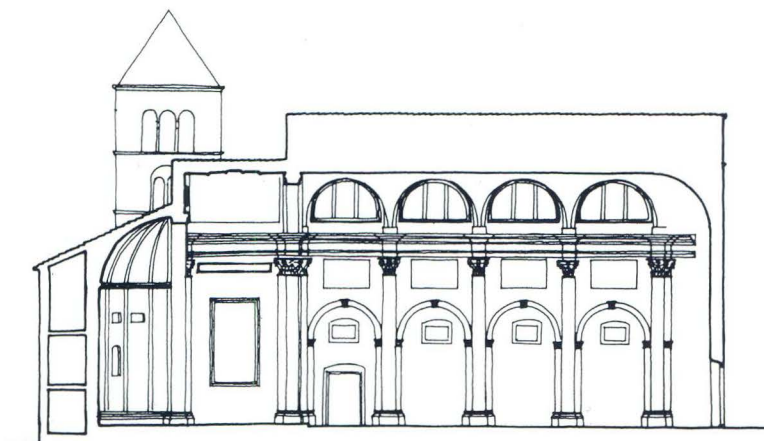
¹² I. Petricioli, *Lik Zadra...*, n. dj.

¹³ T. Marasović, *Tipologija predromaničkih i romaničkih zvonika u Dalmaciji*, Rapski zbornik, Zagreb 1987., str. 289-296.

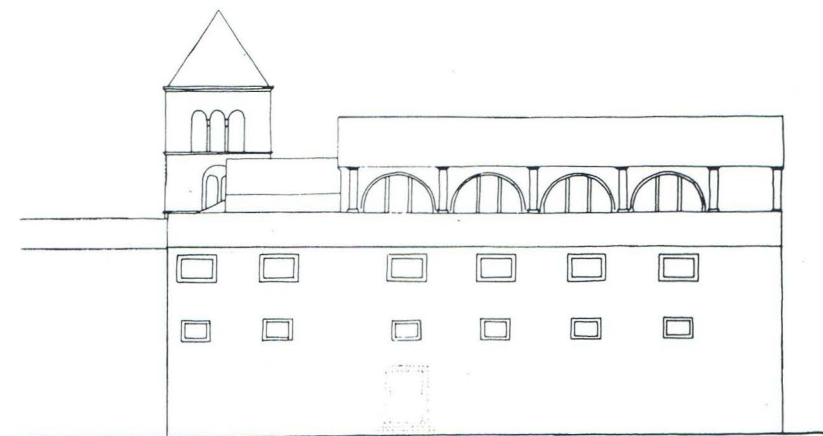
¹⁴ K. Radulić, *Romanički zvonik u Ninu*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 2, Zadar 1966.,

Tlocrt i bočno lice crkve i zvonika Sv. Nikole u Zadru (rekonstrukcija stanja u 18. st)

0 5 10 m

Uzdužni presjek i bočno lice crkve Sv. Nikole u Zadru (rekonstrukcija stanja u 18. st)

Unutrašnjost crkve Sv. Nikole u Zadru

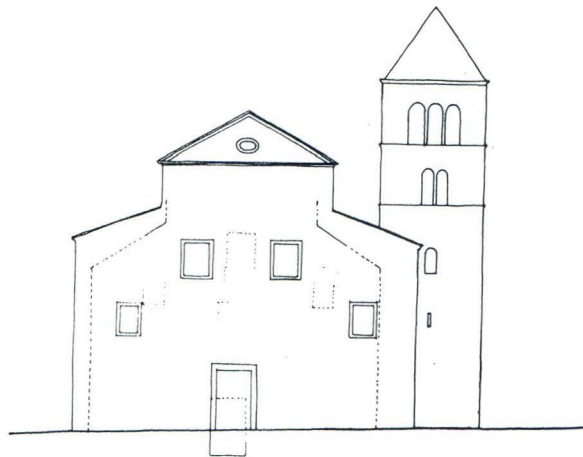
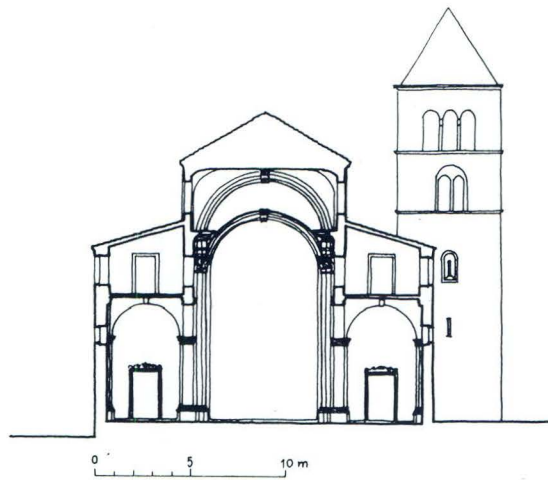
Barokna crkva ima u svojoj podlozi ostatke one srednjovjekovne. Bila je to građevina bazilikalnog rasporeda, širinom znatno uža i razinom poda niža od današnje crkve. Sačuvan je velik dio njenog pročelnog zida s dijelovima pilastara na koje su se oslanjale kolonade, te prag glavnog portala. Širina crkve bila je oko 15 m. Na mjeru od oko 18 m čini se da je bila proširena izgradnjom novih bočnih zidova, od kojih je još sačuvan onaj istočni.¹⁵ S proširenjem je stekla i novu razinu poda. Na pročelju su još sačuvani tragovi njegova bazilikalnog oblika, s kosim zabatima nad bočnim ladama i sama širina srednjeg zabata.

Sadašnja je crkva nastala kao posve nova građevina u 18. stoljeću, nakon 1760. godine kada su redovnice odlučile temeljito preurediti staru baziliku od koje je ostao sačuvan tek pročelni i spomenuti istočni bočni zid.¹⁶ Oba su preuređenjem visoko nado-

str. 71-86; *P. Vežić*, Sklop župne crkve Sv. Asela, bivše katedrale u Ninu, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 15, Split 1985., str. 206, crtež br. 6.

¹⁵ *I. Petricoli*, n. mj.

¹⁶ *I. Petricoli - M. Domijan - P. Vežić*, n. dj. , str. 27.

Poprečni presjek (rekonstrukcija stanja u 18. st) i pročelje crkve Sv. Nikole u Zadru s ucrtanim rezultatima istraživanja iz 1988. godine (današnje stanje)

građena. Zapadni zid, obje kolonade s galerijama i sklop svetišta sa sakristijom iz temelja su podignuti kao posve nova struktura izgrađena prema projektima koje je izradio zadarski arhitekt A. Piovesan.¹⁷

Dakle, prostor građevine je podijeljen u tri broda. Po četiri snažna pilona na jednoj i drugoj strani dijele srednju lađu od bočnih. Iz pilona se izvijaju polukružni lukovi koji nose zidove galerije, odnosno rastu pilastri koji iznad galerije nose završni vijenac srednjeg broda i dijele njegov prostor u četiri traveja. Lukovi se u petama oslanjaju na profilirane imposte, a u tjemenu su pojačani ključnim kamenom u obliku volute. Otvori galerija posve su jednostavni, pačetrovinasta oblika. Pilastri među njima u vrhu završavaju kapitelom kompozitne forme na koga se oslanja u prostoru snažno istaknut i bogato profiliran vijenac. Svi su ti oblici i konstrukcije fino klesani u kamenim blokovima bijelog vapnenca. Lađu natkriva zrealasti strop raščlanjen susvodnicama i prozorima u obliku polumjeseca u svakom traveju. Strop je bio ukrašen štukaturama.

Jednako kao glavni brod, i bočne su lađe pilastrima podijeljene u traveje. Na pilastre se oslanjaju polukružni lukovi koji nose pod galerije. U dnu jedne i druge lađe do začelja su vrata što vode u sakristiju, odnosno ophod koji iza prezbitarija vodi prema zvoniku crkve i stambenim krilima samostana. Na drugoj strani, do pročelja, bila su stubišta za kor i galerije. Kor je posve uništen, kao i podovi galerija. Prema srednjoj su lađi one rastvorene spomenutim pačetrovinastim otvorima, a prema vanjskom prostoru pačetrovinastim prozorima koji rasporedom odgovaraju redu traveja u crkvi.

Prezbitarij od naosa odvajaju snažni piloni s lukom slavolučne stijene. Piloni su oblikovani kao snop pilastara s kompozitnim kapitelima u vrhu, na koje se oslanja spomenuti završni vijenac srednje lađe. Na njega, pak, položen je luk slavolučne stijene s ključnim kamenom u tjemenu. Sam prezbitarij tvore prednji prostor pravokutne osnove i stražnji polukružne. Prednjeg natkriva poluvaljkasti strop ukrašen štukaturama, a stražnjega zatvara oblina apside raščlanjena plitkim nišama koje se penju i polukulatostim stropom nad njom. Prozori u njenom plaštu povezuju svetište s ophodom koji izvana kruži oko njega.

Crkva sv. Nikole u Zadru u cjelini je zanimljiv primjer arhitekture 18. stoljeća, ostvaren na neobičnom spoju klasičnog bazilikalnog rješenja kulturnog prostora i klasicizirajućeg baroka u graditeljstvu. Naime, bazilika s galerijama nad bočnim lađama tradicionalni je oblik srednjovjekovne monumentalne sakralne građevine, u Zadru njegovan više negoli u ostalim gradovima Dalmacije, osim dubrovačke katedrale.¹⁸ Klasični duh u arhitekturi prisutan je u samom Zadru još od 1600. godine kada se podiže manirističko pročelje nedovršene crkve sv. Šime,¹⁹ ili 1632. kada se gradi barokni prezbitarij, upravo

¹⁷ C. F. Bianchi, n. dj. str. 404., (Bianchi navodi: architetto zaratino)

¹⁸ K. Prijatelj, Umjetnost 17. i 18. st. u Dalmaciji, Zagreb 1956., str. 30-33; A. Horvat - Matejčić - K. Prijatelj, Barok u Hrvatskoj, Zagreb 1982., str. 712-719.

¹⁹ P. Vežić, Crkva sv. Marije Velike..., str. 126, sl. 2;

T. Raukar - I. Petricioli..., Prošlost Zadra, sv. 3, str. 54.

Kapiteli 11. st. ugrađeni u zidove baroknih galerija 18. st. u crkvi Sv. Nikole u Zadru

Detalj barokne arhitekture

kapela sv. Sime u starokršćanskoj bazilici sv. Stjepana.²⁰ U svom su opsegu ove građevine autentični izraz stila vlastitog vremena u Dalmaciji. Međutim, crkva sv. Nikole sa svojim klasicizirajućim formama zapravo je konzervativna tvorevina u razdoblju kada mašta vremena već leprša u oblinama rokokoja; u samom Zadru npr. u nutrini crkve sv. Marije Male već oko 1740. godine.²¹

Dakle, po samoj ideji o prostoru bazilika sv. Nikole u Zadru izraz je više upornosti lokalne tradicije u globalnom oblikovanju kulturne građevine i vjernosti ove sredine duhu klasičnih oblika arhitekture, negoli pravom stilu vlastitog vremena. Uz to, njezin puni izgled nažalost ostao je trajno nedorečen jer je crkva nedovršena, bez konačnog oblika pročelja, a time i bez cjelovitosti vlastitoga oblika, osobito u vanjštini građevine. U unutrašnjosti pak, ostvaren je oblik monumentalne i vrlo skladne cjeline, dojmljive u svom zanimljivom spoju tradicionalne, ali zahtjevne prostorne strukture i baroknih, ali suzdržanih graditeljskih elemenata. Po tome je ova bazilika jedinstvena u Dalmaciji i dragocjena u našem nasljeđu.

²⁰ I. Petricioli - M. Domijan - P. Vežić, *Sjaj...*, str. 27, 272 i 34.

P. Vežić, *Starokršćanska bazilika sv. Stjepana (crkva sv. Šime, u Zadru, Diadora, sv. 11, Zadar 1989., sl. 5 i 7.*

²¹ I. Petricioli - M. Domijan - P. Vežić, *Sjaj...*, str. 27, 273 i 342.

SAINT NICHOLAS' CHURCH AND MONASTERY IN ZADAR

Pavuša Vežić

In the former St. Nicholas' Monastery in Zadar, which was desecrated in the late 18th century minor conservation works and archaeological research have been recently carried out. They were restricted to the church and bell-tower. In the early Middle Ages a Benedictine Abbey was situated there as testified by some fragments of pre-Romanesque church furniture and capitals. In the 12th century a Romanesque five storey bell-tower must have been built by the church. The upper storeys were articulated with mullioned windows (one or two mullions). Historical sources show that a new monastery church was built in the 14th century. Its remains have been recently discovered under an 18th century baroque basilica. The latter was never finished, especially the front, in contrast to its aisled interior. The church was constructed in 1760 after design of the Zadar architect, Antonio Piovesano.